

Є. В. МАКСИМОВ, Р. С. ОРЛОВ

Могильник X ст. на горі Юрковиця у Києві

У червні — липні 1965 р. Інститутом археології АН УРСР були проведені археологічні дослідження культурного шару на горі Юрковиці, яка на той час в значній своїй частині вже була зруйнована кар'єром заводу*. Залишався лише останець гори довжиною 60 і шириною 40 м. Він мав вигляд рівної площадки з невеликим нахилом на північ, яка розділялася великою вимоїною на дві частини — східну і західну (рис. 1; 2). Цей останець і став предметом археологічних досліджень¹.

Вивчення ділянки гори дозволило виявити кілька етапів заселення. На північно-східній частині останця знайдено залишки поселення чорноліського типу VIII — першої половини VII ст. до н. е. До цього поселення передкіфського часу належать 6 ям і частина житла, де в заповненні знайдено велику кількість уламків ліпного кухонного та столового посуду. Зі сходу на схилі гори знаходились вал з чорнозему та ескарп з перевідкладеними уламками посуду чорноліського типу. Вал перекриває ями і житло VIII—VII ст. до н. е. і пов'язаний з культурним шаром поселення зарубинецької культури², що знаходилося на північно-східному краю гори і датується кінцем II—I ст. до н. е. Саме тут зустрінуті залишки двох вогнищ і кілька господарських ям. Біля західного схилу в давньому виярку довжиною 40 м, шириною 8—11 м і глибиною 6 м у перевідкладеному стані виявлено значну кількість уламків посуду чорноліського та зарубинецького типів, а також фрагменти елліністичних амфор, залізних ножів, вістря стріли, фібулу та ін.³ Уздовж східного схилу та на північній терасі з південного заходу простежено такі прошарки: 0—0,15 м — дерен, 0,15—0,35 м — суглинок, гумусований, темний, 0,35—0,5 м — суглинок сірий, 0,5 і нижче — суглинок лесовидний (материк).

Прямокутні контури могильних ям давньоруського часу чітко відрізнялися темним гумусовим заповненням на світлому фоні материкового суглинка. Наведемо короткий опис поховань⁴.

Могила 1. Зруйнована. Трупопокладення в південній частині гори.

Могила 2. Прямокутна (2,3 × 0,95 м), глибиною 1,0 м (тут і далі від сучасної поверхні). Кістяк чоловіка 35—45 років лежав на спині у випростаному стані, головою на захід зі звичайним відхиленням на південь (решта похованих мала саме таку орієнтацію), руки витягнуті вздовж тіла (рис. 3, 1). Від труни збереглися труха та 14 залізних

* Керівник експедиції Є. В. Максимов. У розкопках брали участь співробітники ІА АН УРСР Б. Я. Брязкун, А. І. Кубишев, П. П. Толочко, співробітник Державного історичного музею УРСР Г. М. Шовкопляс. В 1965 р. В. Д. Дяденко визначив статі і вік похованих у могильнику.

¹ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. Киев, 1972, с. 27; Максимов Е. В. Раскопки памятников зарубинецкой культуры в 1965—1966 гг.—АИНУ, 1965—1966 гг., 1967, с. 156—160.

² Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры, с. 27.

³ Опис і нумерацію могил наводимо за звітом: Максимов Е. В. Раскопки на Юрковице в 1965 г.—НА ІА АН УРСР, ф. е. № 4947, 1965/1 ж, 12 с.

⁴ Моця О. П. Питання етнічного складу населення давнього Києва (за матеріалами некрополів).—Археологія, 1979, 31, с. 35.

чотирикутних в перетині цвяхів (рис. 4). Інвентар: два залізних кільця діаметром до 2,5 см і уламки третього — біля правого стегна похованого, що були під час розкопок визначені як залишки сумки; шість бронзових гудзиків кулястої форми з вушком-петлею на кістках груді (рис. 4, 1, 2).

Могила 3. Зруйнована. Трупопокладення. Дно на глибині 1,5 м. Збереглися труха і один цвях від труни (рис. 4, 5).

Могила 4. Яма прямокутна 2,0 × 1,5 м, глибина 1,2 м. Кістяк зотлів, збереглися лише фрагменти черепа і гомілкові кістки. Від труни вияв-

Рис. 1. Гора Юрковця під час розкопок у 1965 р. Вид з півдня.

лено сім цвяхів (рис. 3, 2; 4, 6). Інвентар: залізний замок з циліндричним корпусом і великою дужкою, довжиною 4,5 см (рис. 4, 7).

Могила 5. Яма прямокутна 2,0 × 0,9 м, глибиною 0,5 м. Кістяк чоловіка 65—75 років лежав на спині у випростаному стані, права рука зігнута у лікті, кисть на грудних хребцях. Від труни збереглися дев'ять цвяхів (рис. 3, 3; 4, 8). Інвентар: ніж залізний з вузьким і довгим лезом (8 см), черенок відламаний. Справа від тазових кісток поруч з ножем виявлено обойму від піхов у вигляді двох кілець з мідного сплаву, з'єднаних шарніром (рис. 4, 10). В заповненні ями знаходилась залізна підвіска у вигляді трапеції (рис. 4, 11).

Могила 6. Яма прямокутна 2 × 1,0 м, глибиною 0,5 м. Кістяк не зберігся.

Могила 7. Яма прямокутна 1,6 × 0,75 м, глибиною 0,5 м. Кістяк належав підлітку, що був похований на спині у випростаному стані, руки зігнуті у ліктях, кисть правої руки на грудях, лівої — на тазових кістках (рис. 3, 4). Від труни збереглися кілька залізних цвяхів. У правому куті ями знайдено залишки від дерев'яного відерця у вигляді залізної дужки з двома якореподібними вушками трикутної форми, діаметром 13,5 см, і трьох обручів, діаметром 15, 16,5, 18,5 см, трикутних та прямокутних в перетині (рис. 4, 16, 17).

Могила 8. Яма підпрямокутна 1,1 × 0,6 м, глибиною 0,13 м. Кістяк дитини поганої збереженості лежав на спині, права рука зігнута у лікті, кисть покладена на кістки тазу (рис. 3, 5).

Могила 9. Яма майже не збереглася, від кістяка виявлено кілька трубчастих кісток.

Могила 10. Яма прямокутна 2,0 × 0,85 м, глибиною 0,12 м (від рівня материка). У перевідкладеному стані знайдені тільки фрагменти черепа. В трьох кутах виявлено цвяхи (рис. 3, 6).

Рис. 2. Схема розміщення могил на останці гори Юрковці на місці сучасного кар'єру цегельного заводу. Зйомка С. Д. Крижицького.
 I — границя дослідженої площі. II — обрив, III — жито давньоруського часу. IV — могили, що добре збереглися, V — могили поганої збереженості.

Могила 11. Яма прямокутна $2,0 \times 0,85$ м, глибиною 0,1 м (від рівня материка). Кістяк лежав на спині, руки зігнуті у ліктях, кість правої руки на грудних хребцях, ліва — на кістках тазу. Знайдено п'ять залізних цвяхів, біля кисті лівої руки — залізний ніж в зотлілих дерев'яних піхвах. Довжина леза біля 6 см, черенок зламаний. В заповненні виявлено кістяну трубку довжиною близько 6 см (рис. 4, 13, 14).

Могила 12. Яма прямокутна $2,2 \times 0,9$ м, глибиною 0,4 м від рівня материка. Кістяк дорослої жінки лежав на спині, руки зігнуті у ліктях, кисті на кістках тазу. Від труни збереглися кілька цвяхів. Біля

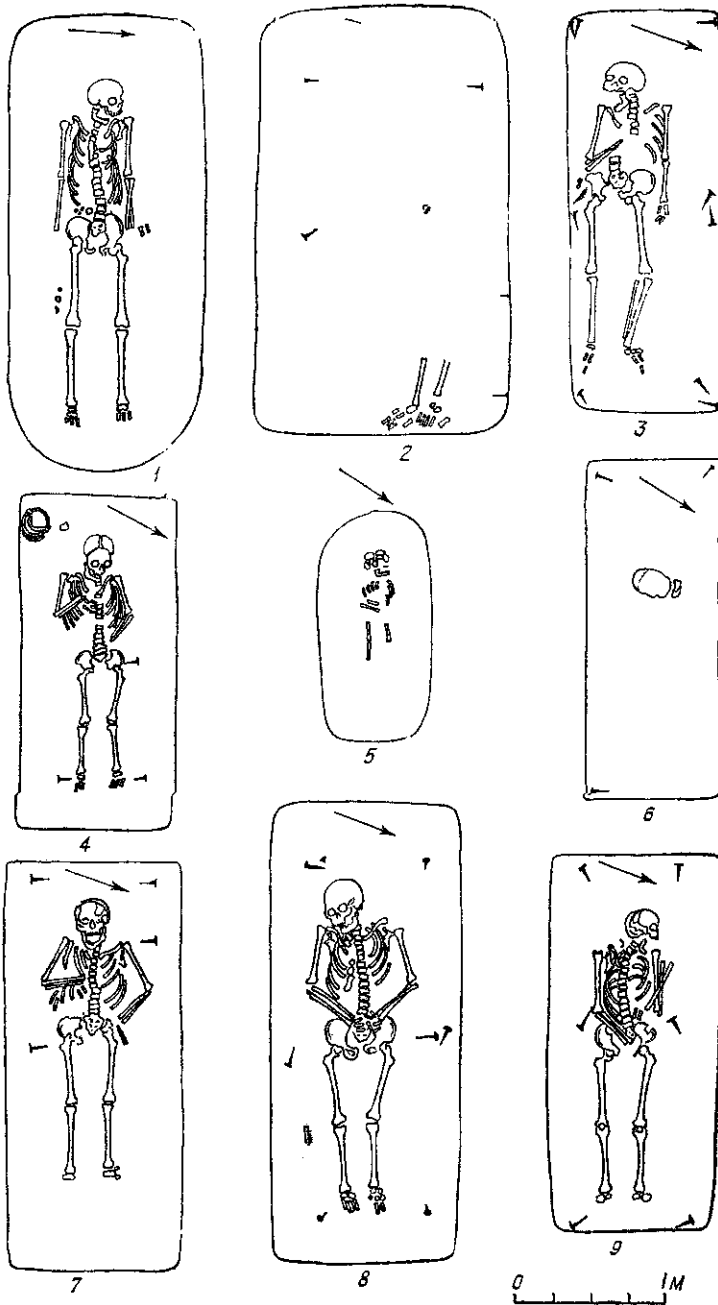

Рис. 3. Плани могил.

1 — могила 2; 2 — могила 4; 3 — могила 5; 4 — могила 7; 5 — могила 8; 6 — могила 10; 7 — могила 11; 8 — могила 12; 9 — могила 14.

правого коліна в могилі знайдено кістяний гребінець довжиною 6,8 см із залишками футляру (рис. 4, 12).

Могила 13. Яма прямокутна $2,0 \times 1,0$, глибиною 0,1 м (від рівня материка). Кістяк не зберігся.

Могила 14. Яма прямокутна $1,95 \times 0,8$ м, глибиною 0,1 м (від рівня материка). Похований лежав на спині у випростаному стані, руки зігнуті у ліктях, кисть правої покладена на тазові кістки, лівої — на гру-

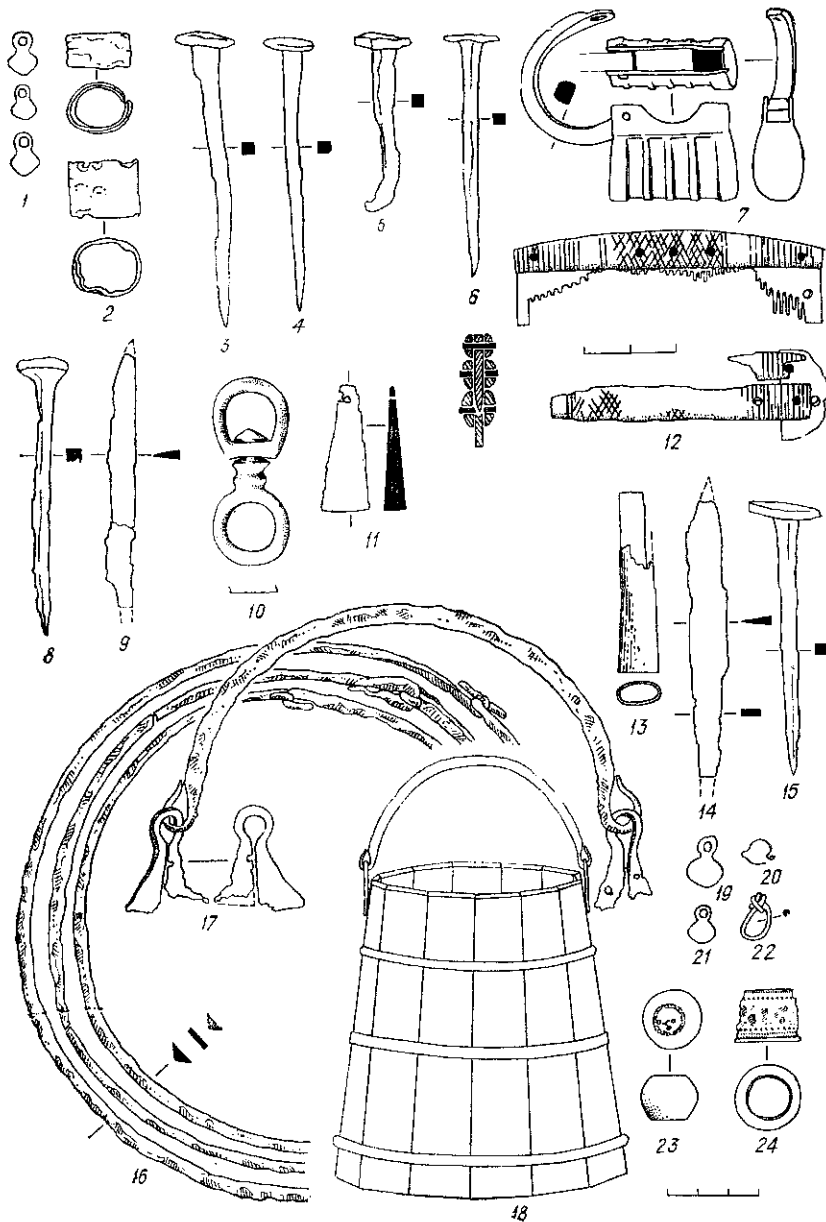

Рис. 4. Інвентар з поховань на горі Юрковиці.

1-4 — могила 2; 5 — могила 3; 6, 7 — могила 4; 8-11 — могила 5; 12 — могила 12; 13-15 — могила 11; 16, 17 — залишки відерця з могили 7; 18 — реконструкція відерця з могили 7; 19, 20 — могила 14; 21-22 — могила 15; 23, 24 — важок і наперсток із зруйнованих могил.

ді. Знайдені залізні цвяхи (рис. 3, 9), біля черепа — сережка з тонкого срібного дроту (рис. 4, 20), а серед кісток клітини — литий бронзовий гудзик кульподібної форми з вушком (рис. 4, 19).

Могила 15. Яма прямокутна $2,0 \times 1,5$ м, глибиною 0,15 м (від рівня материка). Кістяк лежав на спині, руки зігнуті, кисти на кістках тазу. Від труни, крім двох цвяхів, лишилися зотлілі дошки. Інвентар: в заповненні виявлено гудзик кульподібної форми з мідного сплаву і скроневе (?) кільце з мідного дроту, зв'язане з обох кінців, діаметром близько 1,4 см (рис. 4, 21, 22).

Могила 16. Яма прямокутна 1,5 × 0,9 м, глибиною 0,15 м (від рівня материка). Кістяк дитини лежав на спині у випростаному стані.

Всі ознаки поховань — проста прямокутна могильна яма, трупопокладення у трунах (довжина до 1,9 м, ширина 0,35—0,65 м, висота близько 0,35 м), розміри яких встановлюються по розміщенню цвяхів, орієнтація головою на захід з відхиленням на південь, помітне на плані розміщення могил рядком (див. рис. 2) — демонструють сталий обряд поховань, звичайний для християнства. Відсутність курганних насипів також свідчить про християнський обряд. Треба зауважити, що розкопані поховання відбивають еволюцію обряду поховання на території Києва у Х ст., саме тому слід звернутися до інших пам'яток урочища.

Гора Юрковиця становить південний мис так званої Лисої Гори, що розміщується над Іорданською церквою. Вона відділена від гори Щекавиці Юрківським струмком⁵. Залишки укріплень на Лисій Горі і знахідка скарбу 1863 р., репрезентованого в основному дирхемами саманідського карбування 895—936 рр., дозволяють вважати пам'ятку одним з трьох укріплених поселень на території міста⁶. Могильник на горі Юрковиці, відомий ще з 70-х років ХІХ ст., межує з великим курганним могильником, який займає узгір'я вздовж вул. Фрунзе (могильник II за М. К. Каргером).

Аматорські розкопки колекціонера Т. В. Кібальчича і наукові дослідження А. А. Скриленко та Ф. Б. Біляшевського⁷ в зв'язку з будівництвом цегельного заводу в 1899 р. виявили аналогічні розкопані у 1965 р. трупопокладення у трунах в ґрунтових ямах, орієнтовані головою на захід (№ 89—93 за М. К. Каргером). Інвентар незначний.

По сусідству з християнським могильником був розкопаний курган з похованнями у зрубі з значним речовим комплексом. Знахідка в цьому кургані рукоятки кресала з Прикам'я, яка відноситься до другої половини Х ст., вказує на належність похованого до дружинної верхівки⁸. Наш висновок стверджується даними і самого поховального обряду.

Поховання з трупопокладеннями з розкопок на Юрковиці у 1899 та 1965 р. подібні до поховань в садибі Десятинної церкви, які були досліджені Д. В. Мілеєвим в 1908—1911 рр. Поруч на садибі Трубецьких (вул. Володимирська, 3) поховання такого ж типу досліджені у 1975 р. працівниками Київської експедиції⁹. М. К. Каргер, розглядаючи ці поховання, зазначав велику цінність рядових поховань київського могильника, які руйнувалися при випадкових земляних роботах без наукової реєстрації. Визначаючи поховання в садибі Десятинної церкви за поховання найбідніших верств населення, дослідник стверджував язичеський характер київського могильника¹⁰. На нашу думку, більш правильну позицію займали Б. В. Фармаковський, Д. І. Бліфельд, що не вбачали в більшості з цих поховань таких рис, які їх відрізняли від християнських¹¹.

Власне кажучи, і серед поховань на горі Юрковиці можна виділити могили різних верств населення у тій мірі, в якій не можна простежити серед незначної кількості речей. В могилах № 2, 14, 15 виявлені гудзики кульоподібної форми з вушком, якими застібався комір сорочки або каптану. Такі гудзики — звичайна знахідка в похованнях Х ст.,

⁵ Толочко П. П. Исторична топографія стародавнього Києва. К., 1970, с. 67.

⁶ Каргер М. К. Древний Киев. М.; Л., 1958, т. 1, с. 120, 121, 523.

⁷ АЛЮР, 1899, т. 1, с. 75—80; 1903, № 6, с. 357—361.

⁸ Голубева Л. А. Огнива с бронзовыми рукоятками.— СА, 1964, № 3, с. 115—132.

⁹ Толочко П. П., Боровський Я. Є. Язичницьке капіше в «городі Володимирі».— В кн.: Археологія Києва. Дослідження і матеріали. К., 1979, с. 3—10.

¹⁰ Каргер М. К. Указ соч., с. 203.

¹¹ Каргер М. К. Указ соч., с. 202; Бліфельд Д. І. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. К., 1977, с. 40.

зокрема в Шестовицях. Гладка поверхня можливо вказує на приналежність їх комірцю нижньої сорочки¹². Звичайною є знахідка сережок з дроту в могилах № 14, 15, а також простих залізних ножів в могилах № 5, 11.

В протилежність цьому, виявлені в могилі № 7 залізні деталі від дерев'яного відерця є важливою ознакою поховального обряду воїнів-дружинників, що підтверджують матеріали з Києва, Чернігова, Шестовиць¹³. Залишки дерев'яних відер знаходять у слов'янських могильниках Великої Моравії, де вони відомі в ранньохристиянських могилах. Чехословацькі дослідники відносять їх в могильнику Бржеслава — Погансько до спорядження слов'янських воїнів-вершників¹⁴. Оковки та дужка з могили № 7, а також аналогії з Шестовиць дозволили реконструювати відерце і визначити його місткість близько 4070 см³ або 9, 93 (близько 10 фунтів). Зазначимо, що місткість давньоруського відра відома тільки для ХVІІ ст., за свідченням Павла Алепського, становила 25 фунтів¹⁵.

До спорядження воїна-вершника можна віднести і замок з могили № 4. Оригінальна конструкція запору дужки має аналогії серед замків типу Д (за визначенням Б. О. Колчина). Такі замки мали спеціалізоване призначення і використовувались для запору кінських пуг¹⁶.

Знахідки вагів характерні для поховань представників торгових верств давньоруського суспільства і на жаль, поховання, з якого походить трохи заржавілий важок, не збереглося (рис. 4, 23). Його вага — 23,340 г, кратність — 3 + (3), тобто близько 4 г (3,89) становить одна вагова одиниця. Важок відноситься до звичайного для цього часу типу залізних в мідній оболонці у вигляді сфери з сплосченими полюсами. З іншого зруйнованого поховання походить наперсток з мідного сплаву (рис. 4, 24).

До цікавих знахідок слід віднести гребінець і залишки футляру з могили № 12 (рис. 4, 12). Гребінець (за класифікацією О. І. Давидан) належить до типу односторонніх, набірних, зібраних з кількох пластинок, що з'єднані металевими штифтами (ІІ група, горизонт d Старої Ладogi, ІХ—ХІ ст.). На території Польщі такі гребінці відносять до типу, що датується ІХ—ХІ ст.¹⁷ Кістяний футляр засвідчує хронологічну межу гребінця — не раніше середини Х ст.¹⁸

Майже всі зразки металевих виробів Юрковицького могильника досліджено методом спектрального аналізу¹⁹. Колекція порівняно невелика (12 речей) і належить різним за походженням типам предметів. Тому не дивно, що при обробці результатів аналізу було виділено шість типів металургійних сплавів, співвідношення між якими досить нечітко (рис. 5). Різноманітність хімічних характеристик малої серії не дозволяє визначити і пануючі типи сплавів. Однак серед металу з Юрковиці не представлені олов'яні та свинцево-олов'яні бронзи, відомі ще з кінця ІІ тис. до н. е. в Східній Європі. У чернігівському центрі металообробки Х ст. ці бронзи були основним металургійним

¹² *Бліфельд Д. І.* Вказ. праця, с. 45.

¹³ *Каргер М. К.* Указ. соч., с. 176; *Бліфельд Д. І.* Вказ. праця, с. 89.

¹⁴ *Chropovský V.* Slovanské pohrebisko z 9 st. vo Vel'kom Grobe.— *Slovenska archeológia*, 1957, vol. 1, s. 174—239; *Vignatiová J.* Součásti jezdecké výstroje z železu na Pohansku u Břeslavi.— *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 1980, E-25, s. 161—198.

¹⁵ *Каленцева Е. И., Устюгов Н. В.* Русская метрология. М., 1975, с. 133.

¹⁶ *Колчин Б. А.* Черная металлургия и металлообработка в Древней Руси (домонгольский период).— *МИА*, 1953, № 32, с. 156.

¹⁷ *Давидан О. И.* Гребни Старой Ладogi.— *АСГЭ*, 1962, вып. 4, с. 101.

¹⁸ *Фехнер М. В.* Изделия косторезного производства.— В кн.: *Ярославское Поволжье Х—ХІ вв.* М., 1963, с. 40.

¹⁹ Аналізи проведені у відділі спектральних методів досліджень Інституту геохімії та фізики мінералів АН УРСР. Спектрограми № 11, 30, 35 за 1981 р.

рецептом²⁰. Значна частина колекції предметів з могильника виготовлена з складних мідно-цинково-олов'яно-свинцевих та мідно-олов'яно-свинцево-цинкових сплавів (при $Zn > 1\%$, $Sn > 0,3\%$, $Pb > 0,3\%$). Останній сплав був основним матеріалом для кулястих гудзиків. Порівняльні характеристики сплавів для гудзиків з Чернігова (могильник

в уроч. Берізки) та Шестовиць також вказують на багатокомпонентний олов'янистий сплав. Половина речей з могильника виготовлена з складних багатокомпонентних цинкових або свинцевих сплавів (рис. 5, № 1, 2, 3, 4, 10, 11).

Сплави з основним лігуючим компонентом — цинком або свинцем — були провідними у Новгороді в XI ст. і в більш ранній час — у прибалтійському регіоні²¹. Зазначимо, що сплави з Юрковиці інші ніж метал з Новгорода — фактор, зумовлений історичними зв'язками і контактами населення Києва. З «чистої міді» вироблені штифти гребінця з могили № 12, з білону — сережка з могили № 14.

Отже, інвентар з поховань могильника, поховальний обряд датують розкопану частину могильника другою половиною X ст., проте не виключено, що якась частина його продовжувала функціонувати пізніше²².

В християнському обряді зберігаються елементи язичеської обрядовості,

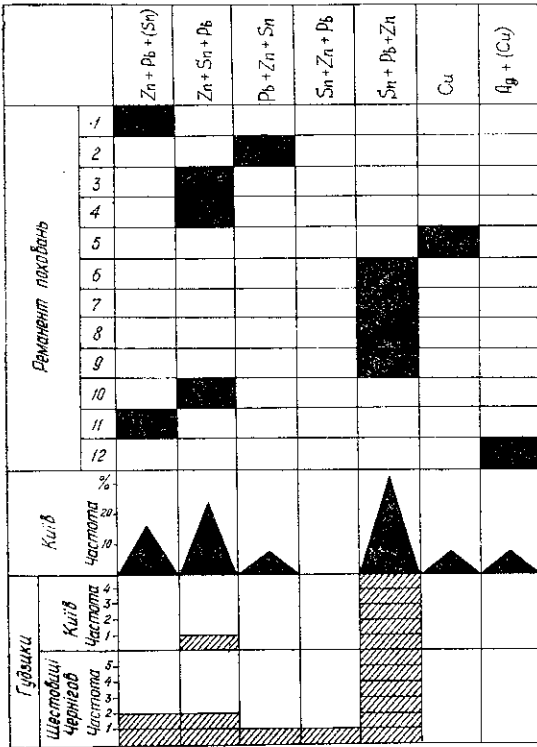

Рис. 5. Характеристика сплавів кольорового металу речей з могильника та порівняльна характеристика сплавів для гудзиків.

1 — наперсток; 2 — гирка; 3 — обояма з могили 5, кільце з отвором; 4 — могила 5, кільце без отвору з штирем; 6 — гудзики з могили 2; 9 — гудзик з могили 15; 10 — гудзик з могили 14; 11 — сережка з могили 15; 12 — сережка з могили 14

особливо помітні при підкреслюванні більш високого соціального становища похованого. Розглянуті матеріали свідчать про наявність у Києві двох ранньохристиянських могильників: в садбі Десятинної церкви, що можливо існував до будівництва храму в 990—996 рр.²³, і на горі Юрковиці. Кожен з могильників виник досить рано і можливо співіснував з курганним язичницьким, а також відповідав кожному з трьох київських городищ.

Кілька ранньохристиянських могильників на території Києва можуть свідчити про багаточастну структуру міста ще в останній чверті X ст. Оточення князівської верхівки — воїни-дружинники, торговці,

²⁰ Орлов Р. С. Черниговский центр художественной металлообработки X в.— В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. Тез. докл. респ. конф. молодых ученых. Киев, апрель, 1981. Киев, 1981, с. 111.

²¹ Коновалов А. А. Изучение химического состава сплавов из Новгорода.— СА, 1969, № 3, с. 205—216.

²² Толочко П. П. Вказ. праця, с. 71.

²³ Мурьянов М. Ф. О Десятинной церкви князя Владимира.— В кн.: Восточная Европа в древности и средневековье. М., 1978, с. 171—175.

тобто перші християни, мешкали на кількох городищах і були поховані поблизу кількох культових центрів. Наш висновок відповідає кінцевій структурі деяких давньоруських старих міст, наприклад Новгород, де окремі частини зберігаються тривалий час²⁴. Цікавою здається думка В. Н. Топорова про тенденції розвитку середньовічного міста, що

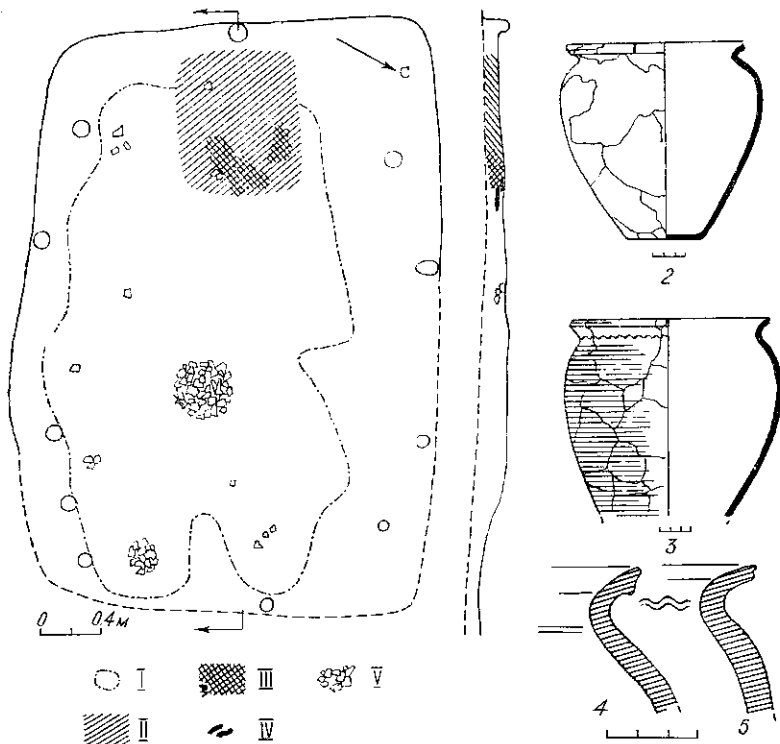

Рис. 6. Житло.

1 — план і розріз; 2–5 — знахідки з житла.

I — контур підлоги, II — черинь печі або вогнища, III — печина, IV — вугілля, V — розвал горщика.

потребували ліквідації ентропії у територіальному і соціальному устрою, тобто надмірності функцій кожної частини міста²⁵. Для Києва таке територіальне об'єднання соціальних функцій пов'язано з виділенням міста Володимира — адміністративного і культового центра кінця X — початку XI ст.²⁶

Таким чином, матеріали з могильника на горі Юрковиці відбивають складні процеси формування територіального і соціального устрою давньоруського міста, а також його історичні зв'язки в межах Східної Європи.

Серед об'єктів, розкопаних на Юрковиці у 1965 р., значний інтерес становлять залишки житла, розташованого на південно-західному краю останця. Житло, орієнтоване кутами за сторонами світу, прямокутне в плані, розмірами 3,90 × 2,70 м, заглиблене у материк на 0,1–0,2 м. Конструкція житла стовбова: виявлено 11 невеликих в перетині ямок від стовпів, що підтримували дах і обшивку стін (рис. 6). Біля південно-західної стіни житла виявлено залишки печі, або скоріше вог-

²⁴ Янин В. Л., Алешковський М. Х. Происхождение Новгорода (к постановке проблемы). — История СССР, 1971, № 2.

²⁵ Топоров В. Н. Vilnius, Wilno, Вильна: город и миф. — В кн.: Балто-славянские этноязыковые контакты. М., 1980, с. 3–71.

²⁶ Толочко П. П. Вказ. праця, с. 78–81.

нища. В темному гумусовому заповненні житла знайдено розвали двох горщиків. Вони зроблені на гончарному крузі і близькі до посуду курганного типу (рис. 6, 2—5). Наявність аналогій їм серед горщиків п'ятого типу з городища Монастирьок²⁷, що мають опуклий тулуб і манжетовидні вінця (рис. 6, 4), прикрашання врізною лінією та хвилею, ще досить грубе крупнозернисте тісто датують кераміку з юрковицького житла першою половиною — серединою X ст. Можливо, житло мало відношення до поселення, розташованого на Лисій Горі.

Е. В. МАКСИМОВ, Р. С. СРЛОВ

Могильник X в. на горі Юрковица в Києве

Резюме

В 1965 г. исследовался могильник с раннехристианскими погребениями на горе Юрковица, примыкавший к могильнику II (определение М. К. Каргера). Сохранившиеся языческие детали обряда и инвентарь, датируют раскопанную часть могильника второй половиной X в. Находки в могилах вещей из снаряжения воинов-дружинников и торговцев: деревянного ведра, замка для конских пут, весовой гири указывают на принадлежность некоторых могил представителям господствующего слоя общества. Функционирование в Киеве нескольких раннехристианских могильников, одним из которых является могильник на горе Юрковица, подтверждает мнение о многочастной структуре раннесредневекового города X в., о наличии в нем нескольких культурных центров, каждому из которых соответствует одно из киевских городищ.

М. П. КУЧЕРА

Нові дані про городища Житомирщини

Автором цієї статті в 1975—1976 рр. на території Житомирської області було обстежено 13 городищ і одне селище із знахідками давньоруського часу (рис. 1)¹. До найраніших пам'яток, які слід пов'язувати з літописними племенами древлян IX—X ст., належать також городища в районі Олевську, селах Городець Овруцького р-ну, Городище на р. Церем, Пилиповичі, Дружба (колишня Жадківка, зараз передмістя Новоград-Волинського), Гульськ та Несолонь Новоград-Волинського р-ну. Одне городище (в с. Бежів Черняхівського р-ну) не збереглося². На інших п'яти укріпленнях (в селах Норинськ Овруцького р-ну, Сушани Олевського р-ну, Рудня-Городище Житомирського р-ну, Городище на р. Свинолужі і Корчівка Черняхівського р-ну) виявлено матеріали XII—XIII ст. Цим часом датується і селище поблизу с. Студениця Коростишівського р-ну.

Одержані відомості мають важливе значення для вивчення історії оборонного будівництва та господарського освоєння Давньоруського державою північних районів Правобережжя Середнього Подніпров'я.

З древлянських «городів» у літопису вперше згадується Іскоростень (сучасне м. Коростень Житомирської обл.), який був центром Деревської землі. У 945 р. біля нього древляни вбили київського князя Ігоря за порушення ним норми збору данини³. Під 946 р. згадується про існування в «Деревській землі» й інших «городів». Так, під час каральної розправи Ольги древляни «побегоша и затворишася в городех

²⁷ Максимов Е. В., Петрашенко В. О. Городища Монастирьок VIII—XIII ст. на Середньому Дніпрі.— Археологія, 1980, 33, с. 12, рис. 8, 9.

¹ Кучера М. П. Звіт про розвідку городищ у 1975 р.— НА ІА АН УРСР; Кучера М. П. Звіт про розвідку городищ у 1976 р.— НА ІА АН УРСР.

² Гамченко С. С. Пятилетие археологических исследований на Волыни (1919—1923 гг.).— НА ІА АН УРСР, с. 196.

³ ПСРЛ, 1962, т. 2, стб. 43.